

ІНСТИТУТ ЛІТЕРАТУРИ ІМ. Т. Г. ШЕВЧЕНКА НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ

БІБЛІОТЕКА
СВІТОВОЇ
ЛІТЕРАТУРИ

Владислав
РЕЙМОНТ

■

СЕЛЯНИ

Роман

Т О М 2

ХАРКІВ
«ФОЛІО»
2025

ЧАСТИНА 3 ВЕСНА

I

Була весна, досвітня година.

Квітневий день ліниво підводився з лігва мороку й туманів, мов наймит, який, тяжко напруцювавшись, ліг спати і, не виспавшись, повинен устати вдосвіта і зараз же братися до плуга та йти в поле орати.

Ледь-ледь розвиднялося.

Але навколо ще стояла заціпеніла тиша; тільки й чути було, як капотить роса з дерев, що спали в імлі.

Небо — наче зволожена рососою синява плахта — вже ледь-ледь яснішало над чорною, безмовною землею, що потопала в мороці.

Луки й поля в низинах заливав туман, схожий на спінене доїнням молоко. По селах, ще не видних у темряві, заспівали перегукуючись півні.

Останні зірки згасали, як зморені дрімотою очі.

А на сході, мов жар з-під попелу, зажеврила червона заграва.

Туман раптом заколивався, заклубочив і важко, як весняна повінь, ринув на чорні поля, а де-не-де, мов дим кадилиць, блакитними пасмами потягся до неба.

День наставав і боровся зі зблідлою ніччю, яка все ще притискалась до землі, мов грубий промоклий кожух.

По небу поволі розливалось світло, і воно наче опускалося над землею, подекуди вихоплюючи вже з туману верхівки дерев; на пагорбах виринали з темряви сірі поля, мокрі від роси; наче тьмяні люстерка, замиготіли озера, струмки довгими вологими пасмами потяглися крізь поріділу імлу.

Дедалі світлішало, в мертву синяву просочилися перші промені, і от у небі саянули криваві відблиски ще не видимої заграви, а незабаром так проясніло, що чорним колом повиступали навкруги ліси, стало видно велику дорогу, обсажену рядами тополь, що гнулися, наче зморені важким сходженням нагору; села ще тонули в тумані, що стелився низько над землею, і тільки подекуди виглядали на світ, ніби чорне каміння із спіненої води, та ближні дерева сріблилися росою в саяві світанку.

Сонце ще не вставало, але знати було, що воно от-от вигулькне із світанкової заграви, засяє над землею, яка через силу струшувала з себе сон, ледь розплющувала зліплені туманом очі, ворушилась і блаженно потягалась у солодкій знеможі: тиша навколо — аж у вухах дзвеніло, так наче земля затамувала подих, — тільки вітерець, легенький, як подих дитини, повівав з лісу, струшуючи росу з дерев.

Та от у цій млосній дрімоті світанку, над сонними ще, вкритими туманом полями, наче в косьолі, сповненому молитовної урочистості, в час, коли ксьондз от-от піднесе дароносицю, задзвенів раптом голос жайворонка...

Він знявся звідкілясь з ріллі, затріпотів крильцями і задзвенів дзвоником найчистішого срібла, шугнув у небо, мов запашний весняний пагонець, і, здіймаючись все вище й вище, виспівував у святій тиші світанку на цілий світ.

Одразу ж полинули в небо й інші жайворонки і, тріпочучи крильцями, пісню провіщали всьому живому, що настав ранок.

А за ними й чайки жалібно заквилили десь на болотах.

Заклекотали лелеки десь по селах, не видних іще в сірому присмерку.

Сонце мало от-от виглянути...

Аж ось і воно впливло з-за далеких лісів, виринуло з безодні, й, мов золоту іскристу чашу, підіймали його невидимі божі руки над сонною землею, благословляючи промінням усе живе і мертве, все, що народжувалось і що дряхліло; розпочиналось священнодійство дня, і все

навколо, здавалося, впало ниць перед його величчю й при-
тихло, не сміючи звести очей.

Настав день — неосяжне море радісного світла.

Туман, мов запашний дим, здіймався з лук до залитого
золотом неба, а птахи й усі живі створіння зняли гомін
і крик, ніби зливаючи свої голоси в щирій подячній мо-
литві.

А сонце дедалі більшало, здіймаючись над чорними
лісами, над незліченними селами, — і велике, палаюче,
жарке, мов святе око милосердя Божого, солодкою і влад-
ною силою скоряло світ.

Саме в цей час на піщаному пагорку під лісом, з-за стіж-
ків панського люпину, що стояли біля широкої вибоїстої
дороги, з'явилася стара Агата, своячка чи родичка Клем-
бів. Вона ще восени пішла на Божий хліб — старцювати —
і тепер поверталась до Ліпців, мов ті птахи, що завжди по-
вертаються навесні до своїх гнізд.

Стара вона була, квола, худа й ледве дихала — достоту
мов крива, спорохніла придорожня верба, що вже ледь жи-
вотіє й поволі засихає в пісках; в лахмітті, з торбами на
спині, обвішана чотками, Агата брела, спираючись на жеб-
рацький костур.

Вона вийшла з-за стіжків, якраз коли зійшло сонце, і за-
дріботіла, підводячи до неба обличчя, сіре й висохле, мов
порожні торішні перелоги; й запалі почервонілі очі сяяли
радістю.

Ще б пак! Адже після довгої тяжкої зими вона поверта-
лася в рідне село, вже не йшла — бігла підтюпцем, аж торби
підскакували на спині й видзвонювали чотки; від швидкої
ходи перехоплювало подих, кололо в грудях, і Агата упо-
вільнювала ходу, зупинялася й знову йшла, чимраз важче
й повільніше; жадібним поглядом озиралась навкруги і ра-
дісно усміхалася до сірих, оповитих зеленкуватою млою
ланів, до сіл, що поволі виринали з туману, до оголених
дерев, що стерегли дорогу або стояли в полі, мов самотні
вартіві, до цілого світу!

Сонце вже підбилося височенько, деś на два людські зрости — видно було і найдальші поля; все блищало в рожевій росі; лисніла під сонцем чорна рілля, яскріли струмки в канавах, дзвеніли в холодному повітрі пісні жайворонків; де-не-де під кущами білили ще останні клапті снігу, вціліле подекуди на деревах жовте листя гоїдалося, мов бурштинове намисто; в затишку й біля нагрітих сонцем калюж, з-під іржавого торішнього листя пробивалися золотисті стеблинки молодої травички, а між ними тут і там визирали жовті очка кульбабок; легкий вітерець розносив вологий, свіжий подих полів, що ліниво грілися на сонці; і скрізь було так весняно, скрізь, незважаючи на легкий присмерк, було так розлого і ясно, таким щастям віяло звідусюди, що Агатина душа поривалась летіти, мов сп'янілий від радощів птах, що з покриком лине невідомо куди.

— Господи боже! — зітхала вона і час від часу сідала й дивилась, наче вбираючи весь навколишній світ у своє зворушене, чуле серце.

Гей! Адже весна йшла по безкрайніх полях, і прихід її звістували й пісні жайворонків, і святе сонце, і цей лагідний вітерець, ніжний, як поцілунки матері, і затаєний подих землі, яка знудилась за плугом і зерном, і веселий гомін навкруги, і повітря, тепле й бадьоре, наче насичене всім, що скоро стане зеленню, цвітом і повним колосом.

Гей! Весна йшла, мов панна в сонячнім уборі, з рожевими, як ранкова зоря, устами, з голубими косами струмків; злітала з сонця, линула над землею у ці квітневі ранки, із розкинутих рук випускала жайворонків, що провіщали людям радість, а за нею з радісним курликанням тяглися журавлині ключі, пропливали в блідому небі табуни диких гусей, над луками кружляли лелеки, щебетали біля хат ластівки, і все веселе крилате плем'я з піснями линуло додому з далеких країв. Де весна торкалася землі краєм сонячних шат, — сходила молода травичка, бубнявіли клейкі бруньки, пробивалися зелені пагінці, несміливо шелестіло молоде листя, народжувалось нове, буйне, могутнє життя. А весна йшла

далі, по всьому світу, від сходу до заходу, як Божий посланець, обдаровуючи людей ласкою і милосердям...

Гей! Весна осявала низенькі перехняблені хати, заглядала під стріхи милосердними очима, будила надію в знесилених, затьмарених тугою серцях людей, і люди скидали з себе пута, починали вірити в кращу долю, в рясний урожай, в ту давно вистраждану щасливу годину...

Роздзвонилося на землі життя, мов давно змовклий дзвін, в якого воскресили серце, серце з сонячного проміння, і посилає він дзенькіт угору, радісно гуде, будить усе, що завмерло, і співає про такі діла, про такі чудеса, що всі серця вторують йому і сльози самі ллються з очей; воскресає в безсмертній силі душа людини і, сп'яніла від щастя, обіймає всю землю, весь світ, кожную грудку, набряклу весною, кожне деревце, кожен камінь і хмаринку, все, що бачить...

Те ж саме почувала й Агата, повільно шкутильгаючи дорогою і обіймаючи спраглим поглядом кожен клочок землі, рідні місця; йшла, мов п'яна.

І тільки коли на дзвіниці ліпечького костюлу защебетав пташкою найменший дзвін, скликаючи людей на молитву, стара раптом отямилась і впала на коліна.

— Дякую тобі, Господи, що з Твоєї святої волі повернулася я додому... що зласкавився Ти наді мною, сиротою...

Тільки й спромоглася вимовити, коли сльози рясним дощем сповнили її серце й потекли по змученому обличчю; Агата нестямно бурмотіла щось і так вся тремтіла, що не могла знайти чотки, згадати слова молитов, які кудись повтікали, розпоршились в душі краплинками палючої роси. Нарешті вона поривчасто встала й пішла далі, уважно оглядаючи поля і часом проказуючи вголос якесь слово молитви, що раптом зринало в пам'яті...

Ранок уже настав, туман зовсім розвіявся, і Ліпці раптом з'явилися перед нею, мов на долоні, — лежали в улоговині, навколо великого ставу, що голубів, мов дзеркало під легким білим серпанком; приземкуваті хати оточили став широким колом, порозсідалися серед голих іще садків, мов

захоплені розмовою статечні кумасі; тут і там здійсмався над стріхами дим, поблискували на сонці шибки, ясніли серед темних дерев побілені нещодавно стіни.

Можна вже було роздивитися кожну хату. Дедалі чутніше долинав гуркіт млина, який стояв край села, біля дороги, якою йшла Агата; а майже напроти, на другому кінці, серед могутніх дерев яснів високими білими стінами косяол, виблискував шибками й золотим хрестом на бані, а неподаляк червоніли дахи плебанії. Навколо, куди не глянь, темно-синім вінком лежали ліси, простяглися неозорі поля; мов сіра гусінь, припадали до землі далекі, заховані в садках села; зміїлися серед куп каміння й рядів похилих дерев дороги; здійсмалися піщані пагорки, де-не-де порослі ялівцем; блищала між хатами вузьенька смужка річки, що впадала в став.

Ближче до села широким колом лежали ліпечькі землі, покрані смугами, наче розтягли тут під пагорками величезний сувій полотна, порізаний на клапті. Смужка тулилася до смужки, відокремлена одна від одної межами, на яких рясно росли гіллясті груші, лежали великі купи каміння, порослі терном; в золотавому світлі вирізнялися брудно-сірі перелоги, латки ніжно-зеленої озимини, торішні чорні картопляща та зорані на зяб восени смужки, а подекуди в низинах, мов розтоплене скло, поблискували струмочки. За млином простягалися рудуваті луки, по яких, раз у раз озиваючись клекотом, походжали лелеки, та капустяні поля, ще й досі вкриті водою, виступали тільки острівцями мокрі плеса, мов спини пічкурів, а над ними кружляли білогруді чайки; а на роздоріжжях, як вартові, стояли хрести й вирізьблені з дерева статуї святих; а над припалими до землі селами, над усім широким світом лунали пісні жайворонків. Чути було, як у хлівах тужливо ревла худоба, десть гелготали гуси, долинав гомін гучних голосів; налітав теплий, лагідний повів і відносив кудись ці звуки, і тоді земля змовкала, оповита тишею і млостю, наче в святу хвилину зачаття.

Проте на полях майже не видно було, щоб десь працювали люди, тільки біля самого села поралося кілька жінок — вони розкидали по полю гній, і гострий, пронизливий запах линув хмарою у повітрі.

— Сплять, чи що, ледарі? День — чи й буває кращий, а в поле ніхто ще не вийшов... Земля аж просить плуга! — з жалем бурмотіла Агата.

І, щоб бути ще ближче до ланів, вона зійшла з дороги на стежку за ровом, де стокrotnie вже розплющували назустріч сонцю рожеві вії й густіше зеленіла трава.

Господи, поля були такі безлюдні, що це аж вражало. Агата добре пам'ятала, як минулими роками в цю пору скрізь аж в очах рябіло від жіночих спідниць, все гуло від пісень та гомону; знала, що в таку годину саме час вивозити в поле гній, починати орати й сіяти, а нині — що ж це таке? Одним один чоловік, що його побачила десь посеред поля, ходить, зігнувшись, і розкидає півколом зерно.

— Горох, мабуть, сіє так рано... Здається, Домінікової хлопець — саме там їхнє поле... Пошли вам, Господи, щедрий урожай, господарі любі, — розчулено шепотіла.

Стежка була нерівна, вся порита свіжими кротовинами, захарашена камінням, а місцями багніста, але стара не звертала на це уваги і з втіхою й ніжністю придивлялася до кожного поля, до кожної смужки.

— Ксьондзове жито... Бач, як славно, густо зійшло! Правда, коли я з села йшла, наймит його саме орав під озимину. А панотець сиділи поблизу... Мов зараз пам'ятаю!

І шкутильгала далі, важко зітхаючи й озираючи все навкруги вологими очима.

— А це ось Плошкове жито... Видно, пізнє... а може, вимокло трохи. Важко нахилившись, вона доторкнулась тремтячими старечими пальцями до вологих стеблинок, погладила їх з любов'ю, мов дитяче волоссячко.

— Боринина пшениця... Добрий кусень поля! Аякже, хіба не перший господар у Ліпцях?... але пшениця чогось по-жовкля; прибило морозом, чи що? Важка зима тут, видно,

була, важка... — гомоніла сама з собою Агата, помічаючи на смугах припалої до землі, замуленої озимини сліди великих снігопадів і повені.

— Натерпілися люди, набідувались! — зітхала вона і, приклавши дашком до очей долоню, стала вдивлятися в хлоп'ят, що йшли їй назустріч.

— Либонь, органістів небіж Міхал з котримсь із органістових синків... До Волі, певно, йдуть збирати з парафіян яйця на Великдень — ач з якими кошиками!.. Авжеж, такі вони!

— Слава Йсу, — привіталась Агата, коли хлопці підійшли близько, дуже зрадівши нагоді поговорити, але хлопці тільки буркнули у відповідь: «Навіки слава!» — і швиденько пішли далі, жваво розмовляючи.

«Я їх зовсім малесенькими пам'ятаю, а отже не впізнали! — зажурилась Агата. — Ну, та де їм пам'ятати таку старчиху! А Міхал, бач, як виріс, напевне, вже й на органі грає під час служби Божої!..»

Міркуючи так, вона вже знову вдивлялась у далечінь: з села йшов якийсь єврей, женучи поперед себе велике теля.

— В кого купили? — спитала Агата.

— У Клембової! — відповів єврей, насилу втримуючи рудого в білі плями бичка, який упирався, усе хотів повернути назад і жалібно мукав.

— Либонь, від Рябої. Бо її ще перед жнивами до бугая водили... А може, й від Сивої. Славний бичок...

Вона обернулась і глянула вслід бичкові любовним хазайським поглядом, але на дорозі вже не було нікого: бичок видерся в єврея з рук, скочив на поле і, задерши хвоста, помчав навропець до села, а єврей з розмайними полами чимдуж біг йому наперед.

— У хвіст його поцілуй та попроси гарненько — може, й повернеться! — задоволено пробурмотіла Агата, стежачи за цією гонитвою.

— І в Клембів на полі ні душі!

Але міркувати про це ніколи було — вона підійшла вже так близько до села, що почувала запах диму, бачила перини, що провітрювалися в садках. Стара охоплювала все поглядом, і серце в неї так і стрибало від глибокої вдячності за те, що з Божою поміччю дожила до цієї весни й повернулася до своїх, у рідні місця.

Адже вона могла вмерти серед чужих... Так тяжко хворіла взимку, та от з Божою поміччю вернулася...

Тільки ця надія живила її душу протягом усієї довгої зими, тільки цим жила вона щогодини, боронилася від морозів, злиднів, смерті...

Присіла під кущами, щоб трошечки заспокоїтись, перше ніж зайде в село. Але де там! Її охопила така радість, що кожна жилка в ній тремтіла, а серце калатало болісно, наче спіяманий в сильце птах.

— Є ще на світі люди добрі, милосердні, є... — шепотіла вона, турботливо поглядаючи на свої торбинки. Еге ж, вона зібрала трохи грошенят: вистачить на похорон.

Вже довгі роки тільки про це й думала, тільки про це й турбувалася всім серцем, щоб, коли Господь пошле їй смерть, вмерти в рідному селі, в хаті, на ліжку під периною, під образами, так, як умирали на селі всі шановні господині. Все життя готувалася вона до цієї останньої хвилини.

На горищі в Клембів стояла її скриня, а в ній гарна перина, подушки, простирала й пошивки, все чисте, нове, — вона хотіла, щоб усе було наготоване. Та ніде було їй постелити все це — хіба була в неї коли-небудь своя хата чи бодай своє ліжко? Все життя тулилась вона по чужих кутках, спала в хліву на соломі, де прийдеться, де тільки люди добрі дозволять прихилити голову. Та вона ніколи й не пхалася наперед, до сильних і багатих, не нарікала на свою долю, бо твердо вірила, що все в світі діється з волі Божої і не дано цього змінити грішній людині.

Про одне тільки таємно мріяла, несміливо благаючи в Бога прощення за пиху й гордість, тільки про одне молилася — щоб її поховали, як ховають господарів.

Тож не диво, що, ледве доплентавшись з останніх сил до села, почувавши, що не за горами її остання година, вона похапцем пригадувала, чи все в неї приготовлене, чи не забула вона чогось.

Але ні, все було, що треба! Вона несла з собою воскову свічку-грімницю, яку випросила, коли її найняли молитися над якимось небіжчиком, несла й пляшечку із свяченою водою. Купила й нове кропило та образок Ченстоховської Божої Матері, що його, вмираючи, триматиме в руках, відклала й кілька десятків злотих на похорон... А може, вистачить і на поминальницю біля труни, хоча б і на паперті в костьолі! Господи, вона й думати не сміла, щоб сьондз провів її на кладовище.

Де там! Хіба це можливо! Не кожен господар має таку честь і щастя, та й грошей у неї не вистачить заплатити за все. Стара скрушно зітхнула й підвелася.

Та раптом зовсім знесиліла — кололо в грудях, мучив кашель, і Агата ледве ступала, щохвилини зупиняючись, щоб відпочити.

«Хоч би до сінокошу дотягти або й до початку жнив! — мріяла вона, радісно придивляючись до хат, які були вже зовсім близько. — А потім вже ляжу й помру, Господи милосердний, помру...» — бурмотіла вона боязко, наче виправдуючись у своїх грішних надіях.

Але раптом серце її потьмарила турбота: хто ж пустить її до себе в хату, коли вона вмиратиме?

«Пошукаю добрих, чуйних людей, а може, й грошей трохи їм пообіцяю, то вони легше згодяться... Звісно, хто хоче морочитися з чужими та в хаті гармидер робити?»

Про те, що на це згодяться Клемби, її рідня, вона й подумати не сміла.

«Стільки дітей, в хаті тіснота, та й кури й гуси тепер сидять на яйцях, їм теж місце потрібне, та й чи годиться, щоб під стріхою у таких господарів старчихи помирили?» — міркувала вона без усякої гіркоти, підіймаючись на дорогу понад високою греблею, що не давала ставку розливатися в долину — на луки й капустяні грядки.

Млин стояв біля самої греблі, так низько, що його за-
порошені борошном покрівлі ледь виступали над дорогою.
Він аж двигтів — працював з гуркотом.

А ліворуч поблискував став, сонце купало золоті коси
в тихій, блакитній від неба воді, на берегах росли похилі
вільхи, гелґотали й тріпали крилами гуси, а на вулицях,
де ще не зовсім просохла грязюка, з радісними вигуками
наввипередки бігала дівтора.

Як завжди, як, мабуть, з самого початку світу, Ліпці роз-
сипали свої хати на обох берегах ставу, оточені подвір'ями
й густими садками.

Агата ледве ноги переставляла, тільки очі її швидко бі-
гали навколо й усе примічали. В будинку мельника, який
стояв трохи віддалік від дороги і здаля мав вигляд не згірш
поміщицького, у відчинених вікнах коливалися білі фі-
ранки, а мельничиха сиділа на ґанку серед пискливої зграї
гусенят, жовтеньких, наче виліплених з воску, і, піймавши
то одне, то друге, гладила, ніжно тулила до грудей.

Агата привіталася й тихенько пішла далі, радіючи, що її
не почули собаки, що лежали попід стінами будинку.

Вона перейшла міст, під яким вода з плескотом падала
на млинові колеса; звідси дорога розходилася, мов дві руки,
обіймаючи став.

Якусь хвилю Агата постояла вагаючись, але бажання
побачити все переважило, і вона звернула ліворуч, хоча ця
дорога була трохи довша.

Кузня, що стояла першою скраю, була замкнена й без-
мовна. Попід її закуреними стінами валявся передок воза
й кілька заіржавілих плугів; самого коваля ніде не було
видно, а дружина його, в самій сорочці й спідниці, копала
градки в саду біля дороги.

Агата зупинялася тепер біля кожної хати і, перехиляю-
чись через низькі огорожі, з цікавістю зазірала на подвір'я,
в розчинені вікна й двері. Часом собаки гавкали на неї, але,
обнюхавши і наче впізнавши свою, знов поверталися на
призьби й грілися на сонці.

Вона йшла повільно, нога за ногою, ледве дихаючи від втоми, а ще більше — від радісного хвилювання.

Ступала тихо, як вітерець, що повівав по ставу й шелестів у рудому гіллі вільх; сіренька й непомітна, вона ніби зливалася з цими огорожами, з землею, яка вже місцями просихала, з легкою тінню, яка падала від оголених дерев, і ніхто не звертав на неї уваги.

А вона всім серцем раділа, що бачить усе таким, як залишила восени.

В хатах готували снідання — з коминів здіймався дим, а подекуди з розчинених вікон повівало запахом вареної картоплі.

Галасували діти, тривожно гелготали гуси, які стерегли своїх гусенят, і все ж на селі було напрочуд тихо й безлюдно.

Сонце підбилося вже високо, на півдороги до полудня, сипало на землю щире золото й заглядало в став, але ніхто не поспішав у поле; жоден віз не торохтів на дорозі, не рипіли плуги, що їх мали б уже везти на оранку.

«На ярмарок поїхали всі, чи що?» — думала Агата, ще пильніше придивляючись до хат.

Війтова клуня вже здалека жовтіла свіжим деревом серед безлистих садків, а на Гульбасовій хаті, яка стояла обіч дороги, стріха так розшарпалась, що видно було лати, які стирчали, мов ребра.

— Вітром зірвало, а йому, ледацюрі, лагодити неохота! — пробурчала Агата.

Далі, в старій, похилій хатині, жили Причеки, у вікнах замість вибитих шибок стирчали солом'яні віхті.

А от і солтисова хата, збудована обличчям до дороги, по-старосвітському.

За нею хата Плошків, розділена на дві половини.

Далі живуть Бальцерки; хату їх пізнаєш хтозна-звідки, вона прикметна, бо дівчата чистенько побілили стіни й пофарбували віконні рами блакитною фарбою.

А он там, у великому старому саду, дім Борини — першого господаря й багатія в Ліпцях. Сонце виграє

в чистих шибках; стіни ясніють, ніби щойно побілені; подвір'я велике, всі будівлі стоять рядком, такі міцні й чепурні, що в декого й хати такої немає. Огорожі цілі, і скрізь такий лад, — навіть у голландців-колоністів не краще.

А далі — хата Голубів.

Агата всі хати знала, пам'ятала, як молитву. Але сьогодні скрізь було тихо й порожньо, тільки в садках червоніли постелі й різна одежа, що їх вивісили провітритись, та де-не-де жінки в самих сорочках копали городи.

В садках, у затишку, з висаджених качанів капусти вже потяглися вгору зелені кіски, а під стінами з сірої землі пробивалися бліді паростки лілей, сходила розсада, прикрита кущами терну. Деревя були ніби всипані набубнявленими клейкими бруньками, скрізь попід тинами буйно росли кропива й бур'яни, а кущі агрусу вкрилися ясною молоденькою зеленню.

Справжнісінька весна, що наче з неба впала, сяяла навколо, тріпотіла в кожній грудочці набряклої землі, а в Ліпцях було так сумно, так дивовижно тихо.

«Чого ж це жодного чоловіка не видно? Не інакше як у суд поїхали, чи на зборню всіх покликали?» — міркувала Агата, заходячи у розчинені навстіж двері косяголу.

Обідня вже скінчилась, ксьондз сповідав парафіян. Біля сповідальні сиділи на лавах, дожидаючи черги, десть з півтора десятка людей з дальніх сіл, мовчазні, зосереджені. Тільки зрідка важке зітхання або голосніше мовлене слово молитви порушували тишу.

Від лампади, що висіла на шнурі перед головним вівтарем, тяглися пасма блакитного диму до високих вікон, за якими сяяло сонце й цвірінькали горобці, час від часу залітаючи до косяголу і кружляючи під склепінням із стеблинками в дзьобах; інколи навіть ластівки з дзвінким щекотанням влітали в розчинені двері, кружляли, як сліпі, в холодній тиші біля стін і квапилися втекти знову на світ Божий.

ЗМІСТ

ЧАСТИНА 3. ВЕСНА	35
ЧАСТИНА 4. ЛІТО	331
ПРИМІТКИ	603